

К. Ф. ДОСІНЧУК

РОЗВИТОК НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ОСМИСЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ

Здійснено аналіз досліджень, які концептуально вплинули на становлення сучасного нотаріату в Україні. Виділено три основні етапи становлення нотаріату: дореволюційний, радянський і сучасний. Розглянуто роботи тих науковців, які досліджували сферу нотаріату на відповідному етапі його розвитку. Виділені наукові досягнення, які суттєво вплинули на розвиток наукової думки у сфері нотаріату в нашій країні. Проаналізовано основні проблеми, до яких зверталися вчені, і наведено окремі думки щодо висвітлених питань.

Ключові слова: нотаріат, нотаріальні органи, управління, судове управління, державне регулювання, правоохоронні органи.

Досинчук Е. Ф. Развитие научных подходов к осмыслению правового обеспечения организации и деятельности органов нотариата в Украине

Осуществлен анализ исследований, которые концептуально повлияли на становление современного нотариата в Украине. Выделены три основных этапа становления нотариата: дореволюционный, советский и современный. Рассмотрены работы тех ученых, которые исследовали сферу нотариата на соответствующем этапе его развития. Выделены научные достижения, которые существенно повлияли на развитие научной мысли в сфере нотариата в нашей стране. Проанализированы основные проблемы, к которым обращались ученые, и приведены отдельные мнения относительно освещенных вопросов.

Ключевые слова: нотариат, нотариальные органы, управление, судебное управление, государственное регулирование, правоохранительные органы.

Dosinchuk K. F. Development scientific approach to understanding the legal provision of the organization and activities of notaries in Ukraine

The analysis of the studies that are conceptually influenced the formation of modern notaries in Ukraine. Divided into three main stages of the notary: pre-revolutionary, Soviet and modern. Consider the work of the scientists who studied the scope of notaries at the appropriate stage of development. Highlights scientific advances that significantly influenced the development of scientific thought in the field of notaries in the country. Analyzes the main problems that have been accessed by scientists and are separate views on coverage of issues.

Key words: notary, notaries, management, litigation management, government regulation, law enforcement authorities.

Українська держава перебуває на важливому етапі свого розвитку, який супроводжується процесом реформування найважливіших сфер суспільних відносин загалом і сфери забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина зокрема. Одним з інститутів, який входить до такої сфери, є нотаріат, існування якого зумовлюється розвитком соціально-економічних відносин у суспільстві. У становленні нотаріату в Україні можна виокремити три найважливіші етапи, які ха-

рактизують його розвиток в нашій державі, а саме: нотаріат дореволюційного, радянського та сучасного періодів. Такий підхід зумовлений тим, що процес розвитку нотаріату в нашій державі був пов'язаний з історичними процесами становлення нотаріату в зазначені періоди.

Дослідження будь-якої сфери ґрунтується на наукових здобутках, які супроводжують розвиток відповідних інститутів. Оскільки нами виділено три основні етапи розвитку нотаріату в Україні, то увага буде звернена на праці тих науковців, які якнайбільше вплинули на процес становлення нотаріату в нашій державі на відповідних етапах його розвитку.

У дореволюційному вітчизняному правознавстві та історичній науці питання становлення та розвитку інституту нотаріату досліджувалися як у теоретичному, так і прикладному контексті такими вченими: М.П. Ляпідевським, Л.Б. Мандельштамом, М.М. Коркуновим, П.П. Мигуліним, О.С. Лаппо-Данилевським, С.К. Богоявленським, І.Х. Озеровим, Г.К. Котошихінін, Г.Ф. Шершеневичем, А.М. Фемеліді та ін.

Серед згаданих дослідників найбільше звертає на себе увагу М.П. Ляпідевський та його праця «История нотариата»¹, яка вважається найбільш системною, змістовною та узагальнюючою. У цій праці автор аналізує нотаріат починаючи ще з античності. Але найбільш цінним є дослідження середньовічного етапу розвитку нотаріату, в якому автор аналізує рідкісні історичні документи, що належать до каролінзького періоду європейської історії і до XIV століття. Певною мірою ця робота не втратила своєї актуальності й у наші дні.

Важливе значення у дослідженні інституту нотаріату має і праця А.М. Фемеліді «Русский нотариат. История нотариата и действующее нотариальное положение 14 апреля 1866 г.». У цій праці аналізується широке коло проблем щодо історії становлення нотаріату. Автор наводить дещо інші дані з історії давньоримського і середньовічного нотаріату, ніж М. Ляпідевський. Проведено ґрунтовний критичний аналіз праць видатних російських юристів з проблем правового забезпечення російського нотаріату, а саме: К.П. Побєдоносцева, К.О. Неволіна та ін. Також автор проаналізував низку юридичних документів останніх десятиліть XIX ст.²

Певну наукову цінність має книга А.Ф. Мацевича «Настоящее, прошедшее и будущее русского нотариата». У ній автор звертає увагу на необхідність проведення реформ російського нотаріату з урахуванням історичного досвіду його розвитку та перспектив подальшого розвитку цієї сфери³.

У радянський період дослідженням питань нотаріату займалися: М.Г. Авдюков, О.П. Клейнман, Л.Ф. Лесницька, А.А. Рубанов, К.С. Юдельсон та ін.

З огляду на те, що за радянських часів інститут нотаріату втратив своє значення порівняно з дореволюційним періодом, ґрунтовних наукових досліджень у сфері нотаріату не було. Окремі питання нотаріату знайшли відображення у працях М.Г. Авдюкова, О.П. Клейнмана, Л.Ф. Лесницької, А.А. Рубанова, К.С. Юдельсона та ін. Зокрема, існують окремі розвідки, що зводились, як правило, до міркувань про необхідність нотаріату взагалі або до окремих проблем нотаріальних органів. Характерно, що в дисертаціях, захищених у цей період із загальних проблем правоохоронних органів, нотаріат взагалі не згадувався. Чіткої позиції щодо нотаріату не було ні у вчених, ні у держави. На практиці це призводило до того, що у РРФСР досить часто вносилися зміни до законодавства, яке регулює суспільні відносини у сфері нотаріату. Серед найвагоміших положень

слід виділити: Положення про муніципалізацію нотаріальних контор 1918 р., Положення про державний нотаріат 1922 р., постанову «Про основні принципи організації державного нотаріату» 1926 р. Вказані нормативно-правові акти здійснювали організаційно-правове забезпечення органів нотаріату на території радянської держави.

У 20–50-і роки нотаріат розглядався як технічний орган Наркомату юстиції, і лише у 40-і роки поступово поширюється ідея про необхідність підвищення статусу органів нотаріату. Водночас формується поняття і зміст судового управління в СРСР. У 1954 р. заступник міністра юстиції СРСР Д.С. Карев конкретизував поняття «судове управління», в яке було включене і управління нотаріатом. Тобто, по суті, нотаріат механічно був віднесений до органів, які сприяють суду, а управління ним – до судового управління⁴. Організацію і керівництво нотаріальними конторами було покладено на крайові та обласні суди.

І.Д. Перлов у своїх працях зауважував, що нотаріат, природно, не може бути віднесений до органів, які сприяють суду в здійсненні правосуддя, оскільки нотаріат не є складовою частиною судової системи, з огляду на те, що нотаріуси виконують самостійне завдання в органах юстиції. Дослідник у визначенні зв'язку між нотаріальними органами та судами обмежився лише можливістю оскарження деяких нотаріальних дій у судовому порядку, передбаченому законом⁵.

Схожої позиції дотримувалася і Н.В. Блінова, яка вважала, що управління нотаріальними органами є складовою управління у сфері юстиції⁶. Її підтримували В.П. Бож'єв, Т.М. Добровольська і О.С. Смикалін, які вказували на те, що нотаріальні контори ніколи не були і не могли бути допоміжними судовими органами, це самостійні органи зі своїми завданнями. Зокрема, на їхню думку, в жодному разі не можна віднести до судового управління нотаріальну діяльність місцевих рад⁷. На думку О.Є. Луньова, управління нотаріатом – складова управління у сфері органів юстиції. Ця позиція, на наш погляд, більш вдала: з одного боку, зберігалося розуміння, що нотаріат – це орган юстиції, а з іншого – він не був «частиною суду»⁸.

Першим, і мало не єдиним фахівцем у сфері нотаріату в 40–50-і роки в СРСР був К.С. Юдельсон. Досліджуючи інститут нотаріату, він насамперед зосередив свою увагу на практичній стороні діяльності нотаріату. Аналізуючи природу радянського нотаріату, він зупинився на визначенні його відмінності від капіталістичних нотаріальних органів, перерахував функції нотаріусів. Але чіткої відповіді щодо природи нотаріату дослідник не дав, обмежившись лише фразою про те, що нотаріат здійснює державну функцію спостереження за законністю угод обороту. Також він торкнувся питань, пов'язаних з управлінням нотаріатом, визначивши основні сфери управління (ревізії, огляди практики, проведення нарад), але при цьому поза межами дослідження залишилися кадрові питання⁹.

Крім того, проблема з'ясування правової природи нотаріату в радянський період його існування викликала дискусії в процесуальній літературі. Зокрема, нотаріат визначали як систему державних органів, призначення яких полягає в засвідченні юридичних актів і угод в цілях надання їм юридичної вірогідності, а також посвідчення безспірних фактів (подій і дій), що мають юридичне значення¹⁰.

У 70–80-і роки ХХ ст. проблеми нотаріату безпосередньо стали предметом дослідження таких науковців, як: Н.І. Авдєєнко, М.Г. Авдюков, Л.І. Газіянц та ін., які підготували низку робіт, що стосувалися саме сфери нотаріату в тій чи іншій

площині. Так, у праці М.Г. Авдюкова розглядалася виключно практична сторона діяльності нотаріату, а книга Н. І. Авдєєнко наводить тільки короткі дані щодо положень про нотаріат РРФСР. Історія становлення і розвитку нотаріату в Україні розглядалася в праці М.І. Настюк «Створення та діяльність радянських органів юстиції в західних областях УРСР (1939–1941 рр.)». Так, наукові розробки у сфері нотаріату були присвячені лише окремим проблемам, комплексні глибокі дослідження не здійснювалися.

Більше уваги в нашій державі проблемам нотаріату приділялося вітчизняними науковцями вже після проголошення незалежності Україною. Дослідження здійснювалися під різними кутами: історія становлення, організація та управління, правові засади діяльності органів нотаріату та ін. Проблем правового забезпечення організації та діяльності органів нотаріату в Україні частково торкалися В.В. Баранкова, Г.Ю. Гулевська, Л.Е. Ясінська, В.В. Комаров, Р.Г. Кочер'янець, С.Г. Пасічник, Л.К. Радзівєвська, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, Ю.П. Ільїна, Л.В. Данюк та ін.

Зокрема, Г.Ю. Гулевська у своїй дисертації на тему: «Організаційно-правові аспекти державного регулювання нотаріальної діяльності в Україні», яка була захищена в 2004 р. проаналізувала еволюцію розвитку державного регулювання нотаріальної діяльності в Україні і в зарубіжних країнах, розглянула нотаріальну діяльність як об'єкт державного регулювання, зосередила увагу на елементах механізму державного регулювання нотаріальної діяльності, розглянула питання співвідношення державного регулювання та управління нотаріальною діяльністю. Аналізуючи специфіку співвідношення понять державного регулювання та державного управління нотаріальною діяльністю, дослідниця дійшла висновку, що державне управління та державне регулювання збігаються за призначенням, метою та основними функціями, але наявність двох різних організаційно-правових форм (державної та приватної) здійснення нотаріальної діяльності передбачає застосування різних методів та засобів керівництва, тобто різний ступінь імперативного впливу на зазначені елементи об'єкта¹¹.

Важливе наукове значення також має дослідження Л.В. Данюк «Управління нотаріатом в Україні: історія та сучасність». Автор звернулася до історії формування нотаріату та теоретичних засад управління нотаріатом в Україні, визначила співвідношення понять «управління нотаріатом», «державне регулювання нотаріальною діяльністю» та «організація нотаріальної діяльності», з'ясувала сутність управління нотаріатом в Україні та шляхи його вдосконалення. Крім того, дослідниця зазначає, що державне регулювання нотаріальною діяльністю являє собою опосередкований організуючий вплив уповноважених органів на нотаріальну діяльність з метою створення належних умов її здійснення, а організацію нотаріату з позиції адміністративного права слід розглядати як власність, іманентну управлінню нотаріату¹².

Слід звернути увагу і на наукові здобутки Н.В. Ільєвої, яка досліджувала адміністративно-правові засади регулювання нотаріальної діяльності в Україні. Автор зосередила увагу на загальній характеристиці нотаріальної діяльності, особливостях правового регулювання окремих напрямів нотаріальної діяльності та шляхах удосконалення правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні. Дослідниця проаналізувала вживання термінів «організація», «управління», «організаційна структура управління» в науковій та юридичній літературі. Зокрема, вона зазначає, що організація виступає усередині управління як його організаційна функція. А організація нотаріальної діяльності не зводиться до по-

будови структури управління або його окремих елементів, не виступає формою управлінського процесу, вона може бути віднесена як до форми, так і до змісту управління¹³.

Отже, можемо констатувати, що основна частина наукових здобутків у всій історичній періоді здійснювалися виключно вченими-цивілістами та торкалися окремих проблемних питань нотаріату. Дослідження проблем нотаріату з позиції вітчизняного адміністративного права розпочалося лише з проголошенням незалежності України. З огляду на те, що суспільні відносини у сфері нотаріату стрімко розвиваються, змінюється відповідне законодавство, і тому виникають нові питання, які потребують вивчення, аналізу та вирішення. Отже, дослідження проблемних питань у сфері правового забезпечення організації та діяльності органів нотаріату в Україні не втрачає своєї актуальності й потребує подальших наукових досліджень, які сприяли б підвищенню ефективності діяльності органів нотаріату.

1. *Ляпидевский Н.* История нотариата. – М.: Университетская типография Каткова, 1875. – Т. 1. – 350 с. 2. *Фемелиди А.М.* Русский нотариат. История нотариата и действующее нотариальное положение 14 апр. 1866 г. Пособие к изучению русского нотариального. – СПб.: Издание Я.А. Канторовича, 1902. – 258 с. 3. *Мацевич А.Ф.* Настоящее, прошедшее и будущее русского нотариата. – М., 1908. 4. *Карев Л.С.* Организация суда и прокуратуры в СССР: Учебник. – М.: Госюриздат, 1954. – С. 180. 5. *Перлов И.Д.* До конца завершить реформу судебного управления в СССР // СГИП. – 1957. – № 1. – С. 24. 6. *Блинова Н.В.* Судебное управление в СССР. – М., 1962. – С. 11. 7. *Божьев В.П., Добровольская Т.Н., Перлов И.Д.* Организационное руководство судами в СССР. Судебное управление / Под общ. ред.: Перлов И.Д. – М.: Юрид. лит., 1966. – С. 7. 8. *Лунев А.Е.* Административное право: Учебник. – М.: Юрид. лит., 1970. – С. 540. 9. *Юдельсон К.С.* Советский нотариат / Отв. ред. Ширинский В.И. – М.: Госюриздат, 1959. – С. 22-27. 10. *Клейнман А.Ф.* Советский гражданский процесс: Учебник. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1954. – С. 332. 11. *Гулівська Г.Ю.* Організаційно-правові аспекти державного регулювання нотаріальної діяльності в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. – Ірпінь, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mydisser.com/ua/catalog/view/6/352/3946.html> 12. *Данюк Л.В.* Управління нотаріатом в Україні: історія та сучасність: (адм.-прав. регулювання відносин у сфері упр. нотаріатом): Монографія / За наук. ред. А. О. Селіванова. – К.: Логос, 2011. – С. 45, 49. 13. *Ільсва Н.В.* Правове регулювання нотаріальної діяльності в Україні: адміністративно-правові засади: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. – Х., 2011. – С. 10.

УДК 342.9

О. Е. ЧЕКОТОВСЬКА

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ У СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБИГУ

Розглянуто основні поняття у сфері електронного документообігу: матеріальний носій інформації, електронний носій інформації, носій електронного документа. На основі зазначених понять зроблено висновок, що носій електронного документа є

© ЧЕКОТОВСЬКА Ольга Едуардівна – аспірантка Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України